

Η ΤΕΧΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α'.—Η ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.—ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

- I. Ὁ Βυζαντιακὸς πολιτισμὸς. Ἀρχαὶ θεμελιώδεις τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης.
- II. Ἀκμὴ τῆς Βυζαντ. τέχνης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (Ἁγία Σοφία—Ραβέννη).
- III. Ἡ Βυζαντιακὴ τέχνη μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν. (Ἐρις εἰκοροχλαστῶν.—Ἀναγέννησις ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας).

I

ΡΩΜΑ·Ι·ΚΗ περίοδος τῆς τέχνης, ἣτις διεδέχθη τὴν Ἑλληνικὴν, ἀφ' οὗ ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τελευταῖα σχεδὸν μετὰ τῶν Ἀντωνίων. Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἄρχεται καταρρέον. Ὁ ἀδυσώπητος νόμος τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς κυριαρχεῖ, καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους παρακολουθοῦν ὅλοι τοῦ πολιτισμοῦ αἱ ἐκδηλώσεις. Ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ τέχνη ἄρχεται καὶ αὕτη παρακμάζουσα.

Εὐτυχῶς διὰ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τέχνην ἰδιαίτερος, κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον ἀνεφάνη ὁ Χριστιανισμὸς. ὅστις δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην.

Ἐπῆλθον αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων κατὰ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, αἱ καταστροφαί, ἀκριβῶς ὅτε ἀνεφαίνετο νέον πνεῦμα, νέαι ἤρχιζον νὰ ἐπικρατοῦν ἰδέαι καὶ ὁ πολιτισμὸς ἔβαινε πρὸς ἀναγέννησιν.

Ἡ τέχνη ὑπέστη ἀκατονομάστους διωγμοὺς ὑπὸ τὴν μαστιγὰ τῶν ἐπιδρομέων. Εὐτυχῶς ὁ Ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς ἀφῆκε τόσῳ βαθεῖα καὶ ἀνεξίτηλα ἔργα, ὅτε ἡ Εὐρώπη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἔσχεν ὡς πρότυπον τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ τέχνη δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς. Ὁ τύπος τῶν μνημείων τῆς τέχνης διετηρήθη καθ' ὅλους τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Ἀκριβῶς μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἄρχεται ὁ Μεσαίων.

Ἡ Μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς τέχνης διαιρεῖται 1) εἰς τὴν Βυζαντιακὴν τέχνην· 2) τὴν Μουσουλμανικὴν καὶ Ἀσιατικὴν· 3) τὴν νεο-ρωμαϊκὴν·

4) τὴν Γοτθικὴν καὶ λήγει εἰς τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

Ἐν μέσῳ τῆς πτώσεως ἣτις ἐκδηλοῦται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης κατὰ τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας, εἶδομεν ἤδη ὅτι κίνησιν τις ἀναγεννήσεως προητοιμάζετο διὰ τῶν νέων ἰδεῶν αἰτινες διεδίδοντο τότε εἰς τὸν κόσμον· ἀπεπειράτο νὰ ἐμφανισθῇ νέα τις τέχνη, ὅχι εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἣτις εἶχεν ἀναστατωθῆ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γερμανῶν, τῶν Οὐνῶν, τῶν Ἀράβων, ἔπειτα δέ, μετὰ τὴν σύντομον περίοδον τῆς δόξης Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Οὐγγρων, τῶν Νορμανδῶν· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθα τὸ ἔδαφος ἦτο προσφορώτερον καλλιεργημένον ἤδη ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἐκεῖ ἡ νέα τέχνη προήγετο εἰς ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν.

Τὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ πλέον τῶν χιλιῶν ἐτῶν, κατάρθωσε μὲ μεγάλους κινδύνους καὶ πολλὰς δυσχερείας νὰ ἀπολοῦσθαι περισσοτέρως ἡσυχίας καὶ ἀνέσεως καὶ συνεπῶς νὰ διατηρήσῃ τὰς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Ἐπεκράτησεν ἀτυχῶς παρ' ἡμῶν καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Εὐρώπῃ ἡ πρόληψις περὶ τῆς Βυζαντιακῆς περιόδου, ὡς συνώνυμον τῆ παρακμῆς. Πολλοὶ διαβλέπουσι ἐν αὐτῇ ἕνα μαρasmus καὶ ἔχουν ἕνα περιφρονητικὸν λόγον περὶ αὐτῆς. Καὶ ὅμως τὸ Βυζαντιακὸν κράτος, τὸ ὁποῖον θὰ ἔλεγέ τις ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του ἐφέρετο πρὸς τὴν κατωφέρειαν, διετηρήθη ἐν μέσῳ πολλῶν δοκιμασιῶν πλέον τῆς χιλιετηρίδος, δηλονότι διπλάσιον χρόνον τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας. Χωρὶς νὰ περὶδῶμεν τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς κακίας καὶ τὰ ἐγκλήματα τῶν Βυζαντιακῶν ἐποχῶν, εἰς τὸν Βυζαντινισμὸν ὀφείλομεν τὸν Ἑλληνισμὸν. Διετηρήθη ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη, ἂν λάβῃ τις δὲ ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ συνόλῳ τὴν ἀρίστην διοίκησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων του μετὰ τὴν τῆς μοναρχίας τῆς Δύσεως, ὁ παραλληλισμὸς δὲν θὰ εἶναι πάντοτε κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως δὲποτε ἡ κτίσις τῆς Κων)πόλεως συμπέπτουσα μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ, σημεῖοι ἐπιφανῆ σταθμὸν οὐ μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης.

Τὴν ἀρχὴν τῆς χριστιανικῆς τέχνης εὕρισκόμεν εἰς τὰς Κατακόμβας, γιγαντιαῖα ἔργα πύ-

στεως καὶ ὑπομονῆς, αὐτοχόρημα χριστιανικῆς. Εἶχον ἔκτασιν 900 χιλιομέτρων καὶ περιελάμβανον 6,000,000 νεκρῶν.

Αἱ ζωγραφικαὶ ἀπεικονίσεις τῶν Κατακομβῶν ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τῆς Πιυμπρίας καὶ τὰς τῶν θερμῶν τοῦ Τίτου ἐν Ρώμῃ.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ζωγράφοι ἐμπνεόμενοι ἐκ τῆς θρησκείας περιωρίζοντο εἰς τὴν δι' ἀνθρώπων, πτηνῶν καὶ ἀλληγορικῶν σκηνῶν καὶ συμβόλων ἀπεικόνισιν χριστιανικῶν ἰδεῶν. Καθότι δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ἐκδηλώσωσι διὰ τῆς τέχνης τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των, δεσμεύονται ὑπὸ τῶν Ἑθνικῶν, ἧτοι τῶν μὴ πιστευόντων εἰς Χριστόν. Διὰ τοῦτο συνεμίγνυον εἰδωλολατρικὰ σύμβολα μὲ χριστιανικὰς παραστάσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ Ἑρμῆς, ὁ ἀρχαῖος θεός, εἰκονίζετο εἰς πλείστας τοιχογραφίας ὡς ψυχοπομπός.

Κυρίως ὅμως τὴν περιόρισμεισιν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐλευθερίας ὑπέστησαν οἱ γλύπται, διότι εἰργάζοντο ἐν τῷ φανερῷ, ὑπὸ τὰς ὄψεις τῶν Ἑθνικῶν.

Ἦρχισαν παρεισάγοντες οὕτω χριστιανικὰς εἰκόνας. Μετὰ ἐρωτιδίων καὶ πτηνῶν εὐρίσκομεν παραστάσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Εἰς ἓνα θαυμασίον χριστιανικὸν σαρκοφάγον τῆς Ρώμης εὐρίσκεται μεταξὺ ἄλλων ὁ Ἑρως καὶ ἡ Ψυχὴ, ὁ Προμηθεὺς ἀπελευθερούμενος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Θάνατος πλησιάζων δαυλὸν παρὰ τὸ νεκρὸν σῶμα νεανίου, ἐνῶ ὁ Ἑρμῆς ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἄδην. Καὶ παρὰ τὰς μυθολογικὰς ταύτας ὑποθέσεις βλέπει τις τὸν Ἄδῃ καὶ τὴν Εὐαν, τὸν Ἥλιον ἀνερχόμενον εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τὸν Ἰωάνν ἐν τῇ ἀκτῇ, τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, τὸν Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λέόντων, τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων, τὸν καλὸν ποιμένα (ἀνδριάς ἐκ μαρμάρου εὐρίσκόμενος εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λουτερανοῦ), τὴν Δεομένην κ.λ.π.

Ἐνεχυμονεῖτο ἤδη ἡ βυζαντικὴ τέχνη, ἧτις εἶναι δικαιοῦτερον νὰ ὀνομασθῇ, κατὰ τὸν Bayet, «Ἑλληνικὴ τέχνη τοῦ Μεσαίωνα» ἢ νεοελληνικὴ τέχνη.

Ἡ Β. τέχνη ἀνεφάνη κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, προέρχεται δὲ ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσεται καὶ ἔχει τὴν ἀφετηρίαν ἀπὸ τῆν Ρωμαϊκὴν τέχνην, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Περσικὴν, οἷα ἀνεπτύχθη ἐπὶ τῆς ἰσχυρᾶς τῶν Σασσανιδῶν δυναστείας, ἀντιζήλου τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ἀνατολῆς. Διότι εἰς τὴν τέχνην, ὅπως καὶ εἰς τὴν φύσιν, αἱ ἐπαναστάσεις εἶναι σπάνιαι καὶ πᾶς νεωτερισμὸς συνδέεται μὲ ἐν σημείον ὅπως ὁἴποτε τοῦ παρελθόντος.

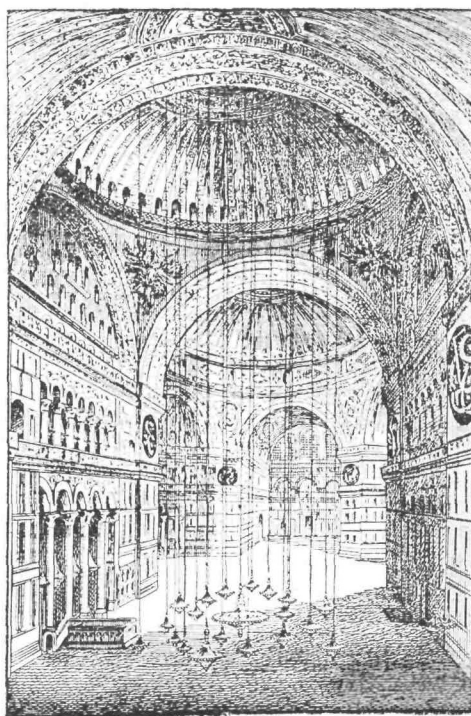
Ὅ,τι χαρακτηρίζει κυρίως τὴν βυζαντικὴν τέχνην εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῆς στήλης μετὰ τῆς ἀψίδος, ὡς στοιχείων κατ' ἐξοχὴν ἀναγκαίων διὰ τὴν οἰκοδομήν. Οἱ Ρωμαῖοι ἐκτιμῶντες τὴν χρησιμότητα τῆς ἀψίδος καὶ τὸ κάλλος τῆς

στήλης, δὲν μετεχειρίσθησαν τὴν στήλην, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εἰμὴ ὡς κόσμημα τῆς ἀψίδος. Ἄλλ' ὅτε νέα τις τέχνη ἐλληνικὴ ἀνεπτύχθη ὑπὸ νέαν μορφήν, τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ εἶδους τούτου τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπινοίας τῆς ὄλως ἀλόγου, ἧτις μετέτρεπε στοιχεῖον δυνάμειος καὶ στηρίγματος, οἷον ἡ στήλη, εἰς ἀπλοῦν κόσμημα τῆς ἀψίδος.

Ἐπενόησαν νὰ πλησιάσωσι τὰ δύο ἄκρα τῆς ἀψίδος ἐπὶ τῶν ἄκρων δύο στηλῶν γειτονεουσῶν, εἰδόντες οὕτω εἰς τὴν ἀψίδα τὴν χαρακτῆρα τῆς κλασικῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Τοῦτο ἤρκει διὰ νὰ ἀναφανῇ νέα ὄλως τέχνη.

Δὲν περιορίσθη ὅμως μέχρις ἐδῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Οἱ Ρωμαῖοι εἶχον τὸν θόλον τὸν ἐπὶ κυ-

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

λινοῦ στεγάσματος ἐρείδόμενον. Τὸ Πάνθεον τοῦ Ἀγρίππα εἶναι διὰ τὸ μεγαλεῖον, τὴν κομψότητα, καὶ τὴν θαυμασίαν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν δεξιότητα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ σχεδίου, πρότυπον ἀνυπέροβητον τοῦ εἶδους τούτου.

Οἱ Βυζαντινοὶ, ἐμπνεόμενοι ἤδη ἐκ παραδόσεων, αἰτινες ἀνάγονται ἴσως εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην τῶν Συρίων, καὶ οἵτινες παραδόσεις οὐδέποτε ἐγκατελείφθησαν ἐν Ἀνατολῇ, καὶ εἰδόντες νῦν εἰς αὐτὰς ἀπροσδοκῆτως σημασίαν καὶ νέαν ὄλως φυσιογνωμίαν, ἔθεσαν τὸν θόλον ἐπὶ ὀρθοστατῶν ἐν τῇ ὀριστικῇ αὐτοῦ μορφῇ, ὅπερ ταῖς ἐπέτρεψε νὰ καλύψωσι μὲ βᾶσιν ἡμισφαιρικὴν, ἐπιφάνειαν πολύγωνον καὶ κυρίως, ὅπερ δυσχερέστατον, ἐπιφάνειαν τετράγωνον. Δηλαδή ἐπὶ τῶν τοίχων τετραγώνου οἰκοδομῆς ἐστήριζον

ΑΙ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

τὴν ἡμισφαιρικὴν βάσιν εἰς τέσσαρα στηρίγματα, εἰς ἐκάστην δὲ ὄψιν ἔθετον ἓν τῶζον καὶ οὕτω ἀποτελοῦντο τέσσαρες πτέρυγες μετὰ τῶν θόλων, ὡς ἐμφαίνεται ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἐκ τοῦ τύπου τοῦ θόλου τούτου ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν προήλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Μεσαίωνα καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ νεωτέρα ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἐπὶ τῶν νέων αὐτῶν συνδυασμῶν οἱ Βυζαντινοὶ προσέθησαν νέους τύπους κιονοκράνων, πρὸς ποικιλότεραν διακόσμησιν. Πρὸς τούτοις ἐδημιούργησαν τὸν Ἑλληνικὸν σταυρὸν εἰς τέσσαρα ἰσόπλευρα μέρη, ὃν παρεδέχθησαν οἱ πλείστοι ἐκκλησιαί, καὶ ἐνεωτέρισαν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν Μωσαϊκῶν. Οἱ Ρωμαῖοι τὰ μωσαϊκὰ εἶχον ἐν μεγάλῃ χρῆσει, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῶν δαπέδων. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπεξέτειναν τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Ἦρχισαν νὰ τοποθετοῦν αὐτὰ καθεύτως, ἐπὶ τῶν τοίχων πρὸς διακόσμησιν, βαθμηδὸν δὲ ἀντεκατέστησαν τὰ ἀνάγλυφα. Οὕτω ἡ Βυζαντιακὴ ἐκκλησία διαφέρει ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν τῆς βασιλικῆς τῶν Λατίνων. Διότι νῦν ὁ θόλος χρησιμεύει ἵνα καλύπτῃ πανταχοῦ τὰ διάφορα μέρη τοῦ μνημείου.

II

Ἡ Βυζαντιακὴ τέχνη διακρίεται εἰς τρεῖς περιόδους. Ἡ πρώτη περίοδος ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ φθάνει μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἦτοι περιλαμβάνει τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα.

Δευτέρα περίοδος, ἡ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ τρίτη ἡ μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν. Τὸ ἀπόγειον σημεῖον τῆς δόξης τῆς ἔφθασεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις χρησιμεύει ὡς ὁ χαρακτηριστικὸς σταθμὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζ. τέχνης. Τὸ ἐπιφανέστερον δεῖγμα τῆς περιόδου τῆς Βυζ. τέχνης, ὁ τύπος ὁ τελειότερος ὃν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, εἶνε ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ σήμερον ἀκόμη, ἂν καὶ μετετράπη εἰς τζαμί, δυνάμεθα νὰ τὴν θαυμάσωμεν ὡς τὸ ἄριστον μνημεῖον τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης.

(Ἔπεται συνέχεια)

ΠΕΡΙ τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἀπὸ εἰκοσαετίας διενεργούμεναι ἔφερον εἰς φῶς τοὺς γνωστοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς, τοὺς καταστήσαντας τὸ ἐκεῖ περίφημον ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρῶτιστον ἀρχαιολογικὸν κέντρον, θέλομεν δι' εἰδικοῦ ἀνταποκριτοῦ τῆρῃ ἐνημέρους ἐκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀνγνωστάς. Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ πρό τιων ἡμερῶν ἐπαναληφθεῖσαι ἀνασκαφαί, πολλὰ ὑπόσχονται νὰ φέρωσι εἰς φῶς. Ἀπὸ δεκαπενθημέρου ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐκεῖ ἐφόρου κ. Ἡλιποῦλου, ἐπιμελῶς καὶ ἐν δραστηριότητι διευθύνοντος ἐνεργοῦνται ἀνασκαφαί εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Κυνορτίου, ἐπὶ λόφου κοινῶς ὀνομαζομένου Χορανί, ἔνθα ἔκειτο ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου—διότι ὡς γνωστὸν ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιός, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι θεοὶ ἐλατρεύοντο. Ἐκεῖ δοκιμαστικαί τινες ἐργασίαι τῷ 1896 ἀπεκάλυψαν ῥωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, δεξαμενὴν καὶ ἄλλα τινὰ διαμερίσματα. Εὐρέθησαν δ' ἐκτός τινων ἐπιγραφῶν καὶ ἀγάλματα μικρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, Ἀσκληπιοῦ, Ἀρτέμιδος καὶ Ὑγείας.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς σπηνή, ὡς ἐκαλοῦντο ἐκ παλαιότερων ἀναμνήσεων τὰ οἰκοδομήματα τῶν ἱερέων καὶ τῶν λοιπῶν θεοραπόντων, ναοφυλάκων, νακόρων, πυροφόρων κτλ.

Τοῦτο μετὰ τῆς δεξαμενῆς εἶχεν οἰκοδομήσῃ ὁ Ἀντωνῖνος, —περίφημος τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου ἀνὴρ, πολλαχῶς εὐργετήσας τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ δι' οἰκοδομημάτων ἰδία — καὶ τὰ λοιπὰ περὶ τὸν ναὸν κτίσματα ὡς ὁ Παιουανίας ῥητῶς ἀναφέρει (II. 27) «Ὁρη δὲ ἐστὶν ὑπὲρ τὸ ἄλλος τό τε Τίτιθιον καὶ ἕτερον ὀνομαζόμενον Κυνορτίον, Μαλεάτου δὲ Ἀπόλλωνος Ἱερόν ἐν αὐτῷ. Τοῦτο μὲν δὴ τῶν ἀρχαίων. Τὰ δὲ ἄλλα, ὅσα περὶ τὸ Ἱερόν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυτρον κρήνης, εἰς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφίσι τὸ ἐκ Θεοῦ Ἀντωνῖνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυριοὶς ἐποίησεν».

Τὸ μέρος τοῦτο, ὑπερκείμενον τῆς πηγῆς τῆς Ἁγ. Ἀννης—τὸ ὄνομα, ἐνεκα τοῦ ἐκεῖ πλησίον ὀμωνύμου ναοῦ, κατεστραμμένου ἤδη, κτισθέντος διὰ τεμαχίων, ληφθέντων ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος—ἦς τὸ ὕδωρ εἶναι διαυγέστατον (ἴδε ἀνάλυσιν Δαμβέργῃ ἐν «Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ.» 1892) ἤδη εἶναι λείψανον οἰκοδομήματος ὑδραυλικῆς, σωζόμενον ἐν ἐρείποις· ἡ πηγὴ ἣτις διερρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ ἐφόρου πρὸς χρησιμοποίησιν ἀπέχει τοῦ Ἱεροῦ περὶ τὰ 20' τῆς ὥρας, ἐν ὅσῃσι περιόπτῳ καὶ λίαν προσφόρῳ διὰ ναόν.

Ἦδη, ἀνεκαλύφθη ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐγένοντο πλείστοι προδοκιμαστικαὶ σκαφαί ἐν τῷ περὶ τὸ χῶρον.